

РЕЗОНАНСНИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС

В'ячеслав БІГУН

к. ю. н., доцент ФПвН НаУКМА

МАРИНА БЕЛЕШКО

студентка ФПвН НаУКМА

Ухвалене в січні 2007 р. і залишене без змін в травні ц.р. рішення ЄСПЛ у справі *Інтерсплав проти України* є у багатьох відношеннях неординарне. Чи не вперше українське підприємство, тобто юридична, а не фізична особа домоглася в суді з прав людини захисту своїх економічних прав та інтересів, зокрема, прав власності. Не вперше, але вперше настільки переконливо, українське підприємство довело, що практика держави, зокрема її податкових органів щодо відшкодування ПДВ, є такою, що не просто порушує законодавство, але й права людини. Це рішення, зрештою, остаточно розвіяло міф про винятково теоретичне значення прав людини та обмеженість їх судового захисту.

Проте шлях до цього рішення був тривалим і коштовним, словом, надважким. Шлях триває. Визнання порушення прав шляхом отримання на руки рішення (тобто в буквальному сенсі тексту на папері), як відомо, проблем не вирішує. (Готуючи матеріал, ми з вуст керівництва «І» дізналися про їх зневіру та розчарування, триваюче, на їх думку, порушення прав.) Проте відсторонимося від емоційного боку справи та запропонуємо вашій увазі спробу її юридичного огляду.

Як загартовувався «Інтерсплав»

СП «І» було створено іспанськими та українськими колегами в м. Свердловськ Луганської області у 1989 р. на базі відкритого в 1971 р. заводу алюмінієвих сплавів. Вважається, що після реконструкції за кілька років «І» став одним із провідних в Україні та найбільших в Європі виробників сплавів із вторинного алюмінію. Продукція заводу стала в пригоді для виробництва двигунів відомих у світі марок авто. Кінець 1990-их рр. видався економічно вдалим для інвесторів та заводу (наприклад, у 1999 р. «здали» 78 тис. тонн сплавів), що переважно експортувало свою продукцію. Проте з часом виробництво істотно скорочувалося. Як і штат працівників. І на це були істотні причини.

З-поміж них головною, свідчило керівництво, було невідшкодування чи несвоечасне відшкодування державою «експортного» ПДВ. Про мотиви затримок говорилося різне. Зокрема, про інтерес як податківців в «утриманні» коштів, так й інших осіб – спричинити, зокрема «податковим пресингом», банкрутство підприємства, аби відтак його привласнити. Але зосередимося на «податковому аспекті» справи.

Доля «І» не є особливою – в контексті відшкодування ПДВ. Її поділяють тією чи іншою мірою сотні експортерів. Як буде записано в історії ПДВ в Україні: стягнення цього податку надихнуло на ошуканство. Податкові органи, намагаючись наповнити казну, притримували відшкоду-

вання ПДВ, тоді як підприємці – приписували собі «додану вартість». (Зрештою, мабуть, така вдача в ПДВ, який критику назвали вдалою вигадкою про те, як, нічого не роблячи, наповнити казну.) При цьому «українська специфіка» відзначалася ще складністю прописаного в законах механізму повернення податку та менталітетом контролюючих органів держави. Зокрема, ще за радянських часів було усталено безкарність

СПРАВА ІНТЕРСПЛАВ
своє право власності

Поскаржившись, «І» отримав статус «заявника», і більше двох років чекав на визнання скарги прийнятною. І хоча Суд відмовив у розгляді скарги в частині порушення права на справедливий судовий розгляд, він визнав необхідність досліди-

відшкодування ПДВ, відзначав «І». Аби встановити, чи мало місце порушення зазначеного права, ЄСПЛ мав встановити, чи (1) вважати невідшкодовані суми ПДВ «майном» (власністю), володінням «І», (2) чи мало місце втручання держави, (3) і, якщо так, чи було це втручання виправданим, пропорційним публічному інтересу? Суд, проаналізувавши обставини та доводи сторін, навів наступний їх виклад та оцінку.

(1) Чиїм майном (власністю) є суми відшкодувань ПДВ?

Уряд (України) стверджував, що заявник має право на відшкодування ПДВ як «власності» в розумінні ст. 1 Протоколу № 1 лише після того, як суму відшкодування підтверджено судовими рішеннями. Якщо податкові органи заперечували б право заявника на відшкодування ПДВ, заявник був би вправі набути «власність» лише за рішенням суду. В цьому зв'язку уряд не погодився з висновком Суду, наведеним у рішенні про прийнятність скарги (за березень 2005 р.), проте, що податкові органи не спростовували заявлені «І» суми ПДВ, яка підлягає відшкодуванню.

Заявник, не погоджуючись з позицією уряду, стверджував, що за законом підставою відшкодування ПДВ є відомості, надані заявником податковій. Рішення суду, винесені на користь заявника, вказують на те, що його право на відшкодування ПДВ було порушено до звернення до суду, що доводить існування такого права до винесення цих рішень. Більш того, за законом держава може використовувати кошти, отримані від сплати ПДВ, на інші цілі лише після погашення відшкодування ПДВ. Відповідно, доти і зберігається зв'язок між ПДВ і платником податків. Отже, стверджував заявник, право на відшкодування ПДВ і пені кваліфікується як право на майно («власність»), володіння заявника у сенсі ст. 1 Протоколу № 1.

Суд, даючи свою оцінку, відзначив, що термін «майно» («власність»), вжитий у першому абзаці ст. 1, має самостійне значення, незалежне від того, яке йому надають за внутрішнім законодавством. Суд, відтак, зосередився на питанні про те, чи мав заявник «істотний інтерес», охоронюваний ст. 1 Протоколу № 1.

У цьому зв'язку Суд відзначив: спір у справі не стосується конкретної суми відшкодування ПДВ чи пені. Натомість йдеться про загальне право заявника на відшкодування ПДВ і пені за законом. Суд додавав, що за умов дотримання вимог, установлених національним законодавством, заявник мав підстави очікувати на відшкодування ПДВ та пені. Хоча компетентні державні органи можуть за спеціальними, визначеними законом, процедурами перевіряти та оспорювати суми відшкодування ПДВ, не існує вимоги в судовому порядку попередньо визнавати право компанії на відшкодування.

«ІНТЕРСПЛАВ ПРОТИ УКРАЇНИ»: ХРОНОЛОГІЯ ТА ОБСТАВИНИ
Джерело: рішення Євросуду «CASE OF INTERSPLAV v. UKRAINE» (2007)

2007, 23 травня	ЄСПЛ (колегія у складі 5 суддів Великої палати) відмовляє у переданні справи на розгляд Великої палати. Рішення палати стає остаточним. Україна зобов'язана виконати рішення, зокрема, виплатити присуджені суми впродовж 3 місяців (до 22.08.2007)
2007, 10 квітня	Уряд звернувся з клопотанням в порядку ст. 43 Конвенції про передання справи на розгляд Великої палати
2007, 9 січня	Ухвалено рішення ЄСПЛ у справі. Визнано порушення Україною ст. 1 Першого протоколу («захист прав власності»); Україна повинна сплатити «решту судових витрат» за рішеннями у справах в Україні, які розглядалися ЄСПЛ, а також 25 000 євро матеріальної шкоди та 560 євро витрат
2006, 5 грудня	Засідання ЄСПЛ у справі
2005, 31 березня	ЄСПЛ ухвалює рішення визнати скаргу «І» частково прийнятною в частині скарги на порушення ст. 1 Першого протоколу (захист права власності) й неприйнятною щодо ст. 6 (1) – права на справедливий судовий розгляд
2004, 18 червня	«І» стверджує: борг держави перед «І», підтверджений судом на 18.06.2004, – 26 млн 363 тис. 200 грн (близько 4 119 250 євро)
2004, 24 травня	Суд ухвалює рішення за позовом від 17.03. 2004 на користь «І», зобов'язує відповідачів виконати заперечувані раніше рішення
2004, 17 березня	У Господарському суді Луганської області «І» позивається до Держказначейства у Луганській області та ДПП у м. Свердловськ щодо відмови у виконанні рішень зазначеного суду, ухвалених між березнем 2003 р. та лютом 2004 р. «І» також пропонує «перевести» суми, стягнуті за рішеннями, у позикові зобов'язання строком на 5 років
2002, 22 жовтня	«І» у листі до ЄСПЛ стверджує про начебто нові перешкоди при здійсненні підприємницької діяльності, зокрема, прийняття нового дискримінаційного законодавства, контроль за транспортом з боку міліції, судові процеси щодо співробітників, ініційовані ДПП
2001, 6 грудня	«І» на підставі ст. 34 Конвенції скаржиться до ЄСПЛ (№803/02)
2001-2004	Суди виносять рішення на користь заявника, присуджують сплатити заявлені суми. Підтверджують претензії на відшкодування та пеню
2001-2003	«І» змінює предмет позовних вимог, клопоче про присудження сум ПДВ до сплати, вимагає сплатити компенсацію безпосередньо «І». ДПП та казначейство заперечують: перша – через необґрунтованість щодо відсутності компетенції з питань відшкодування ПДВ, друга – через неможливість відшкодування ПДВ без підтвердження сум з боку ДПП
1999-2002	Винесені на користь «І» рішення часто не виконуються або виконуються невчасно. Податкові органи: для виконання рішень слід підтвердити суми відшкодувань
1999-2000	«І» в судовому порядку добивається визнання зобов'язання податкових органів сплатити суми відшкодувань та пені. Суд виносить рішення на користь «І»
1998, 3 квітня	Відтерміновано сплату відшкодувань. Причина: ДПП у м. Свердловськ не підтверджує сум
з 1998	«І» скаржиться до ДПП у Луганській області та у м. Свердловськ щодо невчасного надання документів для відшкодування ПДВ. Визнавши заборгованість, не фіксуються порушення з боку ДПП. За версією «І», безрезультатними є звернення «І» до прокуратури міста та області «І» ініціює численні судові позови до ДПП, Держказначейства з метою відшкодування «експортного» ПДВ та пені (кількість позовів за різними даними складала від 140 на березень 2005 р. до 325 на грудень 2006 р.)

порушення: бо наповнення бюджету важливіше за те, як це робиться. До того ж хто схоче псувати стосунки з контролером?!

Проте «І» міркував інакше. Як наслідок: численні податкові позови (нам називали цифри від 325 до 780 судових проваджень). Однак, як це нерідко буває в сучасній Україні, позитивні для підприємства рішення не гарантували взагалі чи вчасного повернення ПДВ. Відтак, у 2001 р. на підприємстві вирішили звернутися до ЄСПЛ. Хоча дотемно не було автора цієї ідеї, відомі її мотиви: «віднайти справедливість, якщо не в Україні, то, можливо, в світі». У даному випадку – в Страсбурзі.

ти, чи не йдеться про порушення прав власності. Для підприємства, яке тим часом продовжувало боротьбу на місці, це видалося доброю, але маловтішною, новиною. Наступну чекали ще більше двох років, зі збігом яких Суд ухвалив рішення, розглянувши не прості юридичні питання.

Юридичний аналіз

«І» скаржився на порушення права на безперешкодне («мирне») користування своєю власністю, передбачене ст. 1 Протоколу № 1 («Захист прав власності»). Воно було порушене необґрунтованою практикою держави відмовляти у підтвердженні права заявника на

АБО ЯК ПІДПРИЄМСТВО у Страсбурзі захистило*

Щодо заперечень уряду на висновки ухваленого рішення про прийнятність скарги в 2005 р. про те, що податкові органи не оспорювали сум відшкодування ПДВ, заявлених заявником, Суд відзначив, що висновок ґрунтувався на матеріалах справи, наявних у Суду. З матеріалів випливає: податкова не заперечувала проти сум відшкодування ПДВ, просто відмовлялася підтвердити їх без якої-небудь видимої причини, помилково обґрунтовуючи це відсутністю повноважень відшкодувати ПДВ. Однак суд визнав правдивим і те, що кілька разів (і лише одного разу вдало) податкові органи оспорили у суді розрахунки заявника з відшкодування ПДВ. Проте цей факт, резонно вказав Суд, не спростовує висновок Суду про принципи порядку відшкодування ПДВ.

Хоча Суд не визнав за необхідне визначити точний зміст і обсяг правового інтересу в питанні, він висловив переконання: обставини свідчать про те, що заявник мав майновий інтерес, визнаний законодавством України й охоронюваний ст. 1 Протоколу № 1.

(2) Чи мало місце втручання?

Суд визнав, що сторони не оспорювали того, що затримки з відшкодуванням заявнику ПДВ можуть розглядатися як порушення його права на безперешкодне користування майном. Суд визнав, що обставини охоплюються дією ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1, що загалом установлює принцип безперешкодного користування майном.

(3) Чи було втручання виправданним?

На думку уряду, виняткові обставини, які склалися у практиці відшкодування ПДВ, зумовлювали потребу в захисті економічних інтересів країни. Уряд вказував на безліч випадків ухилення від сплати ПДВ, необґрунтовані заяви-вимоги, фіктивні експортні операції. За таких умов уряд був зобов'язаний ужити заходів для зупинення та запобігання зловживанням. Таким заходом, резонував уряд, і був судовий контроль за відшкодуванням податку.

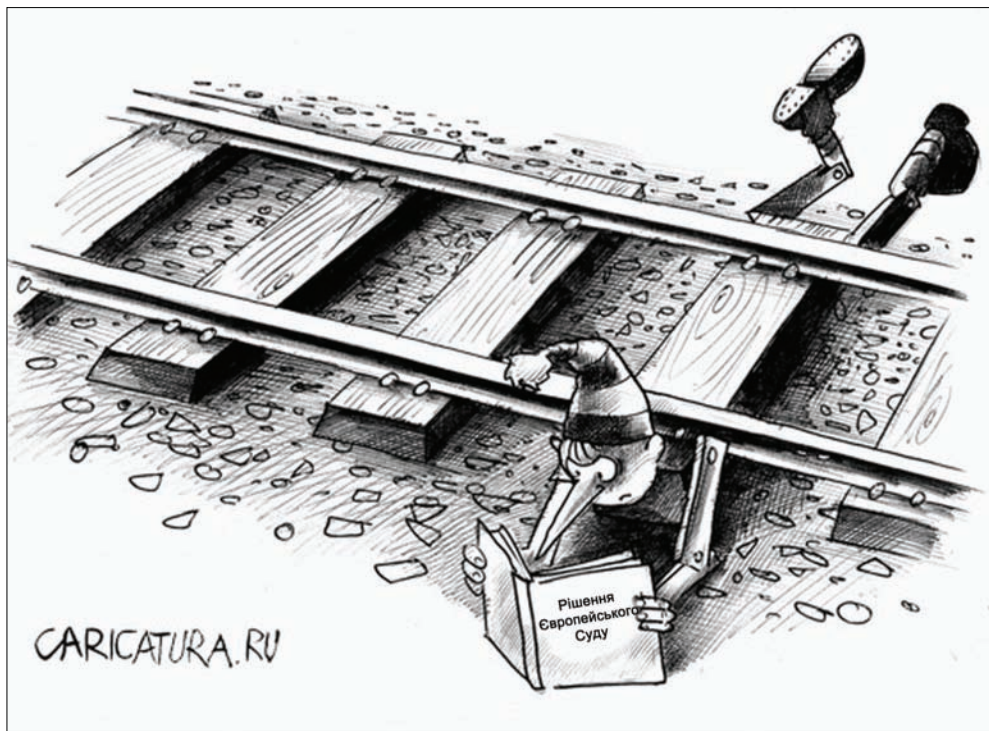
Також уряд вказував, що дії податкових органів у даній справі ґрунтувалися і на тому, що було встановлено диспропорцію між сумами сплачених податків і заявлених «І» до відшкодування ПДВ. Це породило підозру того, що заявник задіяв фіктивні компанії для придбання брухту. Уряд заявляв про викриття таких компаній державними органами.

Отже, уряд вважав пропорційним втручання, внаслідок якого було досягнуто «справедливий баланс» між інтересами заявника і публічними інтересами.

Заявник же стверджував про сплату всіх податків за законом, неодноразово засвідчене численними перевірками держорганів. Він відзначав і те, що не несе відповідальності за дії інших компаній, які постачали йому матеріал, ціна якого включала ПДВ. Сплачувати ПДВ було обов'язком зазначених компаній, а не на заявника. Останній додавав, що не мав ані повноважень, ані можливості контролювати діяльність інших осіб – це сфера повноважень уряду; за незадовільність роботи податко-

вих органів заявник теж не може нести відповідальності. Заявник також вказував на те, що численні перевірки податкових органів не виявили порушень закону, які б давали підстави для відмови у відшкодуванні ПДВ.

Суд вкотре наголосив на тому, що держави мають широкі межі для розсуду на предмет того, що вважати інтересами суспільства (публічними, громадськими інтересами). Це ж стосується і національного законодавчого органу при здійсненні економічної і соціальної політики. Однак межі розсуду не є невизначеними, і вони можуть ставати предметом оцінки з боку інститутів, передбачених Конвенцією. Суд, зокрема, вважає,

що коли державні органи мають дані про належне функціонування системи відшкодування ПДВ певною юридичною особою, вони можуть удаватися до заходів запобігання порушенням. Проте загальна негативна ситуація зловживань з відшкодуванням ПДВ, чому уряд мав намір запобігти, не є істотною в даному випадку, оскільки уряд не навів відомостей безпосередньої участі заявника у такій практиці.

Суд також відзначив, що з квітня 1998 р. заявнику систематично не відшкодували ПДВ. Затримки пояснювалися ситуацією, коли податкові органи, не заперечуючи, як це випливає з матеріалів справи, розмірів сум відшкодування ПДВ, системно не підтверджували таких сум. Ця ситуація унеможливила повернення заявнику сум у встановлений термін і створило ситуацію «хронічної невизначеності». Більш того, це змусило заявника регулярно звертатися до суду з ідентичними вимогами. Суд припустив, що розумно було оскаржувати відмову в судовому порядку, однак погодився з тим, що такий правовий захист не припинив би системної практики податкових органів із затримки у виплаті відшкодування ПДВ. Системність ненадання державними органами підтвердження права на відшкодування стало для заявника надмірним обтяженням.

За таких обставин Суд визнав непропорційним втручання в реалізацію заявником права на безперешкодне користування власністю. Фактично системні за-

тримки з відшкодуванням ПДВ і пені, поряд із відсутністю ефективних засобів правового захисту щодо запобігання такій адміністративній практиці, як і стан невизначеності щодо термінів повернення коштів, порушують «справедливий баланс» між вимогами суспільних інтересів і захистом права на безперешкодне користування власністю.

Підсумовуючи, Суд, визнавши, що заявник зазнав і продовжує зазнавати безпосередні та надмірні обтяження, встановив триваюче порушення ст. 1 Протоколу № 1.

Рішення

Визнавши, що Україна порушила права власності «І», охоронювані ст. 1 Протоколу № 1, Суд також розглянув вимоги компенсації матеріальної та моральної шкоди. Керуючись ст. 41 Конвенції, Суд,

мама Конвенції практики відшкодування ПДВ, має відбуватися в Україні.

Деякі висновки

По-перше, справа довела: судовий захист прав людини може охоплювати і захист прав юридичної особи, якщо порушуються право чи свобода, передбачені Європейською конвенцією. У даному випадку йшлося про захист прав власності. Відтак, по-друге, підприємства (зокрема, й за участю іноземних інвесторів) можуть сподіватися на підтримку Європейського суду у відстоюванні деяких своїх економічних інтересів, коли на них посягає держава. По-третє, як доводить ця справа, держава може бути притягнута до відповідальності за діяльність своїх державних органів. Щоправда, знову ж таки як підтверджує ця справа, це «коштоватиме» чимало часу й зусиль, і ціна цієї відповідальності – гроші тих самих платників податків, якими державні чиновники намагалися наповнити бюджет (хоч і керуючись благородними намірами).

По-четверте, у рішенні суду було поставлено питання про межі втручання держави в сферу приватних інтересів. Тут постає й етико-правове питання: якою мірою органи державної влади, які, як правило, користуються «розширеним» (якщо не вільним) тлумаченням своїх повноважень, мають право реалізувати публічний інтерес в приватноправовій сфері. Виходячи із рішення Суду, можна стверджувати, що реалізація цього інтересу спричинила зловживання своїми правами в процесі компенсації (а точніше не компенсації) ПДВ.

Крім того, фактично рішення констатує загальноєвропейське визнання неспроможності української податкової системи в частині можливостей реалізувати встановлений порядок роботи з ПДВ. Як це вплине на зовнішній авторитет та внутрішнє «податкове становище» України – ще не відомо. Але є сподівання на те, що таке рішення – перший крок на шляху реформування як податкової системи в нашій державі, так і роботи податкових органів.

Чи не єдиним утішним для усіх сторін в українському контексті результатом цієї справи можна вважати, що всі вони стали ще більш переконаними європейцями: чи то визнаючи, що справедливості можна добитися, принаймні в Страсбурзі (було б краще в Україні), чи то, що права та узяті на себе обов'язки слід гарантувати. Інакше наступить відповідальність!

Інтерсплав проти України 5 цікавих рис

- Захищено права власності юрособи за допомогою судової системи захисту прав людини
- Фактично визнано порушенням прав людини недосконалу державну практику відшкодування ПДВ
- Розгляд справи в ЄСПЛ тривав більше 5 років
- Присуджено 25 тис. євро компенсації та 560 євро витрат замість очікуваних 2 млн 557 тис. євро
- Справа в ЄСПЛ стала кульмінацією, але не завершенням сотень податкових спорів заявника в Україні

* Матеріал, досліджений на основі рішень ЄСПЛ та публікацій у пресі, підготовлено для друку під час викладання на ФПвН НАУКМА курсу «Навчальні судові процеси» в 2006/2007 н.р.